

A SORRENDCSERE PROBLEMATIKÁJÁHOZ OROSZRÓL MAGYARRA TÖRTÉNŐ FORDÍTÁSKOR

BALÁZS JÓZSEF

A fordítás többnyire mondatok célnyelvre történő transzformációjában valósul meg. A fordítás során a fordító feladata az, hogy a szöveget alkotó mondatok szerkezeti összetartozását, illetve a mondategészekből szerveződött szövegegységek, bekezdések hierarchikus kontextuális szövegösszefüggéseit meglássa, s az ilyen strukturálisan összetartozó szerkezeteket szintézisben megragadja, továbbá a célnyelvben ezen szerkezetek adekvát átváltásával a transzformációt megvalósítsa. Az összetartozó szerkezetek és a közöttük levő logikai-szemantikai viszonyok meglézésére támpontokat kell keresnie. „Fordításnál ... kiindulópontul a gondolat magva, az állítmány szolgál, mivel ennek jelentése döntően meghatározza a mondat egyéb egységeit.”¹

Mivel beszédünk, írásunk nem mindig egyszerű bővített mondatokból tevődik össze — általában többszörösen összetett mondatokkal („mondathalmazokkal”), szövegegységeket alkotó mondategészekkel, beszédművel találkozunk — kettős relációban is gondolkodnunk kell: egyrészt mondatszinten, másrészt szövegszinten. Ha beszédünk, írásunk, gondolkodásunk legkisebb önálló értelemmel bíró egységeiből szerveződött mondatból indulunk ki, a fordítási művelet során sokfajta transzponálási művelettel kell számolnunk.²

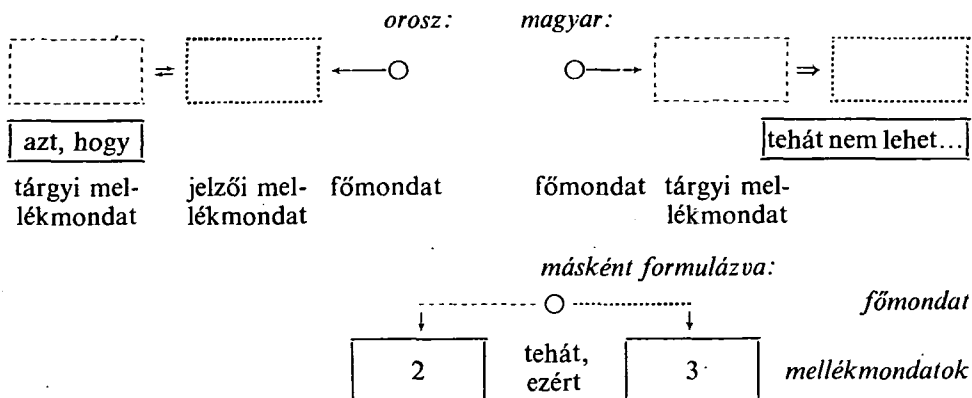
Szövegszinten a komponensek beágyazódási sorrendjében túlsúlyban lehet a tagmondatok cseréje, a mondathatárok eltolódása — ezáltal a szerkezet között levő tartalmi viszonyok felcserélése (természetesen egyetlen átváltási művelet sem jelentkezik tisztán, önmagában, izoláltan, a többi fordítási művelettől elkülönülten).

Vizsgáljuk meg a sorrendcsere egy-két érdekesebb esetét, amikor a komponensek beépítettségében végrehajtott sorrendcserével a közöttük levő viszonyok is módosulnak.

A fő és a mellékmondat helyet cserél:

Что государство есть орган господства определённого класса, который не может быть примирен со своим антитепом (с противоположным ему классом), этого мелкобуржуазная демократия никогда в состоянии понять.

A kispolgári demokrácia sohasem tudja megérteni, hogy az állam egy meghatározott osztály hatalmi szerve, amely osztályt nem lehet kibékíteni ellenlábásával (a vele szemben álló osztállyal). (Állam és forradalom, Bp., pp. 359/415—16).



Az idézett szövegegységben az orosz és magyar nyelvben a mondatok közötti szerkezeti viszonyok nagyon kicsit módosultak: az oroszban a struktúra szerveződése szempontjából világosan kitűnik a főmondat visszautaló jellege, a magyarban viszont jól érzékelhető a főmondat következtetést levonó szerepe, ami természetesen nincs a fordítás kárára. A harmadik mondategyszt — mint indoklást — fordíthatjuk konklúzív tartommal is: „ezért azt nem lehet kibékíteni ...”

A közbeékelt mondat helyet cserél:

— И именно этот вывод Каутский — мы покажем это подробно в дальнейшем изложении — ... «забыл» и извратил.

— És éppen ezt a következtetést ... „felejtette el” és forgatta ki Kautsky — *amint azt további fejtegetéseinkben ki fogjuk mutatni.* (Állam és forradalom, Bp., 1952. pp. 360/416). Példánkban a közbeékelt mondat magyarra történő fordításkor a közlés végére került, ezzel is jelezve a főstruktúrában kifejtett szerepének logikai kontinuitását, amely aényt közlő viszonyból magyarázó-kiegészítő viszonyná alakult és így ténymagyarázó bővítő jellegével több szövegegység között teremt kapcsolatot. Az oroszban ugyan a közbeékelt mondat kettőtőri a mondategésznyi gondolatot, de funkciójának érvénye egybeesik, mert mind a magyarban, mind az oroszban az kiterjed a rákövetkező szerkezeti kapcsolásokra: konstrukcionális helyzetük más, de funkciójuk azonos.

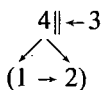
A szöveg komponensei közötti tartalmi viszonyok felcserélődése:

A szövegegység komponensei közti viszonyok modifikálódásán kívül a tartalmi viszonyok fel is cserélődhetnek: különösen az ok-okozati és a következtető-magyarázó kapcsolatokban. Ez a viszonycsere — hasonlóan az antonim jelenséghez — a dolgok dialektikájával függ össze, egyik sem abszolút, adott viszonyítási rendszerben érvényesülnek, egy másik viszonyítási rendszerben az egyikből lehet a másik is. A szöveget alkotó mondatokban a beépített komponensek közötti viszonyok rendje és tartalmi vonatkozása a sorrendcserével megváltozik, amely — mint logikai sajátosság — a szöveg konstruális szerveződésében tömbösödési jegyeket is magán visel. Vegyünk egy példát:

(1) В этом здании на углу проспектов Маркса и Калинина, (2) рядом с Кремлём, (3) не требуют заранее записаться на приём. (4) Здесь работает приёмная Президиума Верховного Совета СССР.

(1) A Kreml tőszomszédságában, (2) a Marx és a Kalinyin sugárút sarkán van egy épület, (3) ebben működik a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének fogadószobája. (4) Itt nem szükséges előre feliratkozni, hogy fogadják az embert. (Szputnyik., 1979. 10. p. 8)

Az oroszban az idézett mondatok szerkezeti beágyazódása a következő formulát mutatja: az első és második mondat között bővítő (magyarázó) viszony áll fenn; az első kettő és a harmadik között ellentétes tartalmi kapcsolású viszony. Az első három és a negyedik között az első mondatához kapcsolódó új információt közlő kifejtő- magyarázó tartalmi kapcsolatot látunk. (tulajdonképpen az első és a negyedik mondat akár egy bővített mondatot is alkothatna az információ funkciója szempontjából!). Formulázva: $[(1 \rightarrow 2) \rightarrow \leftarrow 3] \rightarrow 4$, azaz a 4. mondat hátravetett pozícióban az első két mondatmal informál a tárgyról. Az információ a tárgyról az első két mondat segítségével tulajdonképpen a 4. mondatban „csúcsosodik ki”, az 1, 2, 4 mondatok tömbösödnek. Az oroszban ez a fajta tömbösödési viszony alkotja az altézismondatokat, mert konstrukcionális értéke kisebb, mint a 3. mondaténak, ugyanis a 3. mondat tényadó magyarázattal nem követi, hanem megelőzi a 4. mondatot, amely a tárgyról informál. Ezért a 3. mondat egész képezi a főstruktúrát. Igaz ugyan, hogy a 4. mondat érvénye az első és második mondatra is kiterjed (pontosabban azzal együtt kerek egész!), de funkciójának érvénye nem terjed ki a 3. mondatra. Így a következő képlet jobban kifejezné a mondatok közötti tartalmi viszonyokat:



Ez azt is jelenti egyúttal, hogy a szövegegységen belül a 3. mondat hordozza az igazán értékes, új információt.

A magyar fordítás egyértelműen azt mutatja, hogy a magyar következetesen jut el az indokláshoz, azaz mondatkezdő pozícióba az orosz 2. mondat kerül, azt követi az orosz 1. mondat, tehát a magyar az általánosabb Kremlt helyezi előtérbe, csak azután konkretizálja a Kalinyin és a Marx sugárutat, mint egyest, — majd csak ezután, a hely ismeretében informál a tárgyról (3) s a legvégén közli a lényegét (4), azt tulajdonképpen, hogy „jóllehet ebben az épületben van a Legfelsőbb Tanács, mégis bárki bejelentkezés nélkül látogathatja.” Így a 3. mondat ellentétesen kapcsolódó viszonyából a magyarban ellentétesen megengedő lett.

A szöveget alkotó mondatok, szerkezetek, szövegegységek, bekezdések komponensei nem egyformán terheltek információval, azaz minden egyes komponens funkcionálisan más-más értéket képvisel a struktúra szerveződése szempontjából. Ez a szövegstruktúrát alkotó szemantikai értékű információterheltség más-más sorrendi elrendeződést mutat a különböző nyelvekben és nem feltétlenül esik egybe a komponensek grammatikai tagolásával, illetve a közöttük levő kapcsolatok jellegével. Ha ugyanis a szerkezetek konstrukcionális szerepe azonos, akkor a mondathatárok eltolódhatnak, a szerkezetek funkcionálisan felcserélhetők, azok konstrukcionális értéke egyenlő. A gyakorlat során azonban nem ez a tipikus. Vegyünk egy egyszerű bővített mondatot:

— Многих иностранных представителей принимает лично Председатель Президиума Л. И. Брежнев.

— *L. I. Brezsnjev*, az elnökség elnöke, sok külföldi képviselőt személyesen fogad. (Szputnyik 1979. 10. p. 17.).

A két szövegegységben szemmel látható a sorrendcsere. Nem a név és a cím (rang) miatt kerül sor sorrendátrendeződésre elsősorban, hanem amiatt, hogy a magyarban a „szélysésen” módhatározó áll a fókuszban.³ Képlettel kifejezve:

$$S - (A) - O - Ad - V$$

↑
fókusz

azaz az alany (S), melynek hátravetett értelmezője van (A), hozzájuk kapcsolódik a tárgy (O), a módhatározó (Ad) áll a fókuszban, s legvégül az ige (V). Ez a sorrend megfelel az aktuális tagolás elvének, vagyis ebben az esetben szükség van a komponensek sorrendjének átrendeződésére fókuszorientációjú szórendi elrendeződés végett.

A továbbiakban a kérdés úgy vetődik fel, vajon nagyobb szövegegységekben minden körülmények között megvalósítható-e hasonló esetekben ez a sorrendcsere, illetve a komponensek közötti viszony? Előző példánkban a módhatározó funkcionális értéke nem esik egybe az őt megelőző bővítmények, szerkezetek funkcionális értékével. Vajon mondat szint fölött ezek a kapcsolatok hogyan érvényesülnek, a sorrendjükben bekövetkezett csere milyen kapcsolási viszonyt eredményez? Idézett példánkban csak azokat az eseteket vizsgáljuk, amikor a szerkezetek közötti viszonyokat egy esetleges sorrendcsere megváltoztatná.

(1) Василий Поленов стал учителем следующего поколения художников, (2) громко заявивших о себе в 90-е годы. (3) Молодёжь — Валентин Серов, Константин Коровин, Михаил Врубель, (4) как когда-то первые передвижники, (5) начали, в свою очередь, напряжённые поиски собственных путей в искусстве. (6) Продолжая традиции лучших мастеров передвижничества, (7) они в то же время стремились к большей поэтизации образов, лёгкости и мастерству письма. (8) Зарождался новый этап развития русской живописи, (9) возникало множество самых различных течений. (10) Но это уже следующая страница истории русского искусства.

(1) Vaszilij Polenov lett tanítómestere a festők következő nemzedékének, (2) akik a 90-es években hívták fel magukra a figyelmet. (3) Valentyin Szerov, Konsztantyin Korovin, Mihail Vrubel, (4) miként az egykori peredvizsnyikok, (5) lázasan keresték saját útjaikat a művészetben. (6) A peredvizsnyikek legjobb hagyományait folytatták ugyan, (7) de az alakok költőibb megformálására, a könnyedségre és a festői ábrázolás tökéletesítésére törekedtek. (8) Az orosz festészetben új fejlődési korszak érkezett el, (9) számos különböző irányzat született. (10) Ez azonban már az orosz művészet történetének következő fejezete. (Szputnyik. 1979. 10. p. 65.) Az idézett szövegegységet két tételrészre bonthatjuk. Az 1—7 képezi az előfeltételt, a tényeket, azt a részt, amely prezentál, bemutat és témaként szolgál. Valójában már ezt a szövegegységet is megelőzi több bekezdésnyi szövegegység, azaz már maga is bevezetett egység, nem új!!! Polenov neve az előző szövegegységben másik két festő nevével együtt szerepel. Az olvasó tudatában nem tükröződik egyértelműen a közlés funkciójának érvénye, ha Polenov az eredetitől eltérő strukturális sorrendi elrendeződést kap (hiába történt ugyanis az előzőekben órá is utalás, elhomályosul a kettő árnyékában). Így a magyar fordító Polenovot meghagyja fókuszorientációjú pozícióban a mondat elején: „Vaszilij Polenov / lett...” Ez a megoldás tökéletesen megfelel a gondolati tagolás általános logikai elvének: S — P, ahol az alany (S) fókuszban van. Az előző és a mi szövegegységünk határával nem esik egybe Polenov

esetében a funkció érvénye, mert az nem egyenértékben terjed ki mindkét szövegegységre. Ezért kellett Polenovot kezdő pozícióba helyezni. A 8—10 mondategységek képezik a konklúziót. Képlettel kifejezve:

$$\begin{array}{ccccccc}
 1 & \rightarrow & 3 & \rightarrow & 5 & \leftrightarrow & \langle (7 \rightarrow [(8 \rightarrow 9) \rightarrow \leftarrow 10]) \rangle \\
 \downarrow & & \downarrow & & & & \downarrow \\
 (2) & \rightarrow & (4) & & & & (6)
 \end{array}$$

A közöttük levő kapcsolódó viszonyok tekintetében az $1 \rightarrow 3 \rightarrow 5$ mondatok tartalmi viszonya copulatív, az $5 \leftrightarrow 7$ mondaté adversatív. A $2 \rightarrow 4$ mondategység az 1. és a 3. mondathoz kapcsolódva copulatív viszonyokkal bővítő jelleggel rendelkezik, lévén mellékmondatok; mindketten az alanyorientációjú főértékű mondategységek alanyra vonatkozó bővítményét alkotják. A kijelentésnyi szövegegység témáriszete tehát az 1—7 mondat. A 8—10 mondat az új információt hordozó rész, nevezetesen az, hogy a festők munkássága új korszakot nyitott meg.

A következő kérdés az lenne, vajon az 1—10 mondattag beágyazódási sorrendje és a közöttük levő tartalmi viszonyoké felcserélhető-e, milyen hatást váltanának ki a legkülönbözőbb sorrendi variációk? Lehetetlen itt valamennyi elképzelhető variációt felvázolni. Inkább cseréljük meg a sémánkon ábrázolt előfeltételt és a konklúziót! A szövegegység képlete a következő:

$$\begin{array}{ccccccc}
 [(8 \rightarrow 9) \rightarrow \leftarrow 10] & [1 \rightarrow 3 \rightarrow 5 \rightarrow \leftarrow 7] \\
 & \downarrow & \downarrow & & \downarrow \\
 & (2) & \rightarrow & (4) & & (6)
 \end{array}$$

Ez a változat elképzelhető ugyan, de ezzel a cserével a 8—10 mondatokat szövegegységet kezdő helyzetbe téve az eredeti orosz nyelvű szövegegység két része közötti megengedhető ellentétes viszonyt megbontanánk. Ennek a konsekutív-adversatív viszonynak a megbontása azt jelentené, hogy elébe vágnánk az események menetének, a kronológiai idősíknak. Célszerűbb ezért az eredeti szövegben beépített komponensek sorrendjét követni fordításkor. Pláne igaz ez irodalmi művekre! Szövegünk elemzéséhez vegyük *Viktor Asztafjev* „Álom a fehér hegyen” című elbeszélésének egyik szövegegységnyi bekezdését: (Szputnyik. 1979. 10. p. 156.).

(1) Аким толкнул дверь — (2) она не поддавалась. (3) Он опустил с плеча ружьё, (4) прислонил его к стене (5) схватил деревянную ручку обеими руками, (6) пнул дверь ногой, (7) навалился плечом. (8) Сыро плюнув (9) она нехотя отворилась.

(1) Akim megpróbálta betörni az ajtót, (2) de az nem engedett. (3) Leengedte válláról a puskát, (4) nekitámasztotta a falnak, (5) megragadta mindkét kezével a fából készült fogantyút, (6) vállát nekifeszítette, (7) majd lábával berúgta az ajtót. (8) A nedves ajtó nagyot pukkant, (9) s kényszeredetten kitérült.

Az $(1 \rightarrow \leftarrow 2)$ mondattagok képezik a tételmondatokat, melyek között adversatív viszony van; a $(8 \rightarrow 9)$ mondattagok jelentik a zárótételmondatokat, ezek között copulatív viszonyt találunk (arról van szó, hogy Akim be akar jutni egy elhagyott szibériai fakunyhóba). Sematikusan ábrázolva:

$(1 \rightarrow \leftarrow 2) \rightarrow (3 \rightarrow 4) \rightarrow (5 \rightarrow 6) \rightarrow 7 \rightarrow (8 \rightarrow 9)$. Az adott mondattagok közül a $(3 \rightarrow 4)$, $(5 \rightarrow 6)$ és a 7, amelyek egymáshoz copulatív kapcsolódnak, valamennyien a kiinduló és a záró tételmondatok kiemelésére szolgálnak. A 3—7 mondattagot három részre bonthatjuk: két korrelatív párra $(3 \rightarrow 4)$ és $(5 \rightarrow 6)$, valamint a két korrelatív párt lezáró pár nélküli 7. mondatra. Ha jól megvizsgáljuk ezt a három altézismondatot $(3—7)$, megállapíthatjuk, hogy a közöttük levő copulatív viszony

nem egyenlő értékű a struktúra szerveződése szempontjából, mert a két korrelatív párban a cselekmény fokozásáról van szó, amely nemcsak stilisztikai értékű, hanem strukturális és funkcionális is, ugyanis a szereplő cselekvési és lelki állapotát egy összeforrott gigászi költői képben mutatja be (láthatjuk, amint nekikezd, leveszi puskáját, megragadja az ajtókilincset, vállát feszíti, majd lábbal rugdossa). Ezek a nem egyenlő értékű altézismondatok a kiinduló tételmondatok (1 → ← 2) és a zárótételmondatok között szervesen beágyazódva fejtik ki cselekvést fokozó funkcionális értéküket. Ezért a szövegegység komponenseit és a közöttük levő kapcsolódási viszonyokat felcserélni nem ajánlatos. Így tehát a fordító helyesen járt el, amikor lépésről-lépésre haladva követte a kiindulási nyelv szövegegységében a komponensek beágyazódási sorrendjét, mert a komponensek közötti viszonyok megcserélésével megbontotta volna annak a struktúrának a rendjét, amelyre az adott közlés funkcionálisan felépül. Maximum amit megtehetett: szófajváltást eszközölt (a határozói igeneves mondattagban a határozói igenevet igésítette, az OHA személyes névmást főnevesítette és attributív szintagmává bővítette).

Természetesen egy-két sajtószövegen és irodalmi példán elemzett esetekben áll messzemenő következtetés nem vonható le, de talán a komponensek beágyazódása közötti viszonyok is segíthetnek célnyelvre történő fordításkor.

IRODALOM

1. VÉCSEY ANTALNÉ: Orosz nyelvű szakszövegek magyarra fordításának problémái. Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis Tom 8/H. Nyíregyháza, 1980. p. 97.
2. Бархударов, Л. С.: Язык и перевод. Изд. Международные отношения. Москва, 1975. Черняховская, Л. X.: Перевод и смысловая структура. Изд. Международные отношения. Москва, 1976.
KLAUDY KINGA: Fordítás és aktuális tagolás. (A fordítás elmélete és gyakorlata.) Budapest, 1979.
Кун, Л.: К изучению порядка слов в русском языке. К нерешённым проблемам теории актуального членения. Dissertationes Slavicae, XI. Szeged, 1976. pp. 103—123.
Левицкая, Т. Р.—Фитерман, А. М.: Проблемы перевода. Изд. Международные отношения. Москва, 1976.
MÁRKUS GYÖRGY: Orosz magyar fordítástechnika (OMKDK 23) Budapest, 1978.
Рецкер, Я. И.: Теория перевода и переводческая практика. Изд. Международные отношения. Москва, 1974.
TARNÓCZY LÓRÁNT: Fordítástechnika (OMKDK 20) Budapest, 1972.
3. É. KISS KATALIN: A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. (NyTK T 80.) Budapest, 1978.

EINIGE FRAGEN DES ÜBERSETZENS AUS DEM RUSSISCHEN INS UNGARISCHE

JÓZSEF BALÁZS

Die Übersetzung erfolgt laufend von Satz zu Satz. Beim Übersetzen entsprechen die Einheiten der beiden Sprachen einander, doch können die diese Einheiten bildenden Strukturen in der Wortfolge eine Umordnung erfahren, in der Zielsprache andere Positionen einnehmen, als ihre Entsprechenden in der Ausgangssprache besaßen.

Die Umordnung der Wortfolge und die Anordnung der Komponenten in der Zielsprache überhaupt entspricht dem allgemeinen logischen Prinzip der aktuellen Gliederung. Allerdings können sich die den Text bildenden Sätze, Satzteile und Strukturen nicht immer wortfolgemässig umordnen, da ihre Einbettungsreihenfolge in logisch-chronologischer Reihenfolge sich fortsetzt; ihre Umordnung würde ein dichterisches Bild, miteinander inhaltlich zusammenhängende, einheitliche Text- und Zeitebenen auflösen.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ВЕНГЕРСКИЙ

БАЛАЖ ЙОЖЕФ

Перевод осуществляется по предложениям. В процессе перевода единицы перевода двух языков соответствуют друг другу, однако могут произойти изменения в порядке слов единиц перевода; они могут изменить свою позицию в языке перевода по сравнению с позицией их эквивалентов в языке-источнике.

Изменение порядка слов и вообще следование друг за другом структурных единиц в языке перевода соответствует общему логическому принципу актуального членения предложения. Однако не всегда могут произойти изменения в порядке слов предложений, членов предложений, структурных единиц текста, так как они в процессе их включения логически следуют друг за другом в хронологическом порядке, и в результате их перемещения может произойти нарушение поэтического образа, единого содержания и временного плана текста.